

BIEKORF

WESTVLAAMS ARCHIEF
VOOR GESCHIEDENIS, OUDHEIDKUNDE
EN FOLKLORE

DAT IS EEN LEER- EN
LEESBLAD VOOR ALLE
VERSTANDIGE VLAMINGEN
GESTICHT IN 1890
DOOR GUIDO GEZELLE

VERSCHIJNT MAANDELIJKS TE BRUGGE

61^e Jaar **5**

Bloeimaand 1960

REDERIJKERS EN LUCHTBALLONS 1784-1786

Het westvlaamse luchtruim werd voor de eerste maal in zijn bestaan doorkliefd door een « vliegende vuer-machine » toen de heer Fotrel, op zondag 8 februari 1784, in de Kaaistraat te Oostende, een « montgolfischen lochtbal » liet opgaan. De ballon van Fotrel was gemaakt « van goedslagers-Vliezen en gevold met inflammabele Locht, getrokken uit zinc ». Deze eerste westvlaamse montgolfière — eigenlijk reeds een charlière — had de bescheiden omtrek van één meter. Na 4 minuten was het tuig uit het gezicht van de verbaasde toeschouwers verdwenen.

Het succes van deze oplating zette Fotrel aan om een tweede proef te nemen met een ballon van niet minder dan 36 à 40 voet (ca. 13 m) omtrek. Na twee maanden voorbereiding liet Fotrel, op 16 april, zijn tweede charlière de lucht ingaan.

Inmiddels viel te Waasten, in de namiddag van 27 februari, een ballon die te Sandwich in Engeland was opgelaten. Te Kortrijk werden proeven gedaan door de heer Mortier, schout van de stad, die op 22 maart een papieren ballon van 15 voet (ca. 5 m) diameter met rook wist te vullen en het ruim in te zenden. Met zoveel succes, dat de Kortrijkse montgolfière boven Doornik in het gezichtsveld kwam van waarnemers die « gewaepend met eene Zienbuys » op de uitkijk stonden.

De vreedzame parochie Handzame werd in de namiddag van 15 april in opschudding gebracht door de landing van een van die nieuwe wonderdingen: een ballon die een uur te voren te Gent was opgelaten door de samenwerking van drie dynamische ballonisten.

Kortrijk liet op 23 mei een papieren ballon van ca. 10 m doorsnede opgaan die de vlaamse provincies doorkruiste en te Eksel (Limburg) neerviel.

De heer Bortier loste op 18 juli uit zijn hof te Diksmuide een ballon van ca. 70 kubieke meter, die het echter niet verder bracht dan Nieuwkapelle.

Brugge heeft geen plaats op de erelijst van de eerste west-vlaamse oplatingen, hoewel de heren Walwein en Fourbisseur er reeds in december 1783 verscheidene proeven hadden voorbereid; het voorbeeld van Gent, waar ijverig werd geëxperimenteerd, was hier natuurlijk een prikkel te meer ⁽¹⁾.

Ieper ontbreekt eveneens in ons (voorlopig) palmarès, hoewel ook deze stad heel vroeg haar ballonisten heeft gehad. De stadsregering heeft hier echter reeds op 31 juli 1784 de zomervruchten onder haar bescherming genomen en een plakbrief laten uithangen waarbij verboden werd zonder toelating luchtballen te laten opgaan ⁽²⁾.

Gelukkig waren niet alle locale magistraten zo wakker als te Ieper. In dezelfde zomer van 1784 kon het bloeiende Dorp Wakken ongestoord zijn naam in de annalen van de nieuwe uitvinding schrijven.

Troost voor Montgolfisch verdriet te Wakken

Om de Wakkense episode in de juiste perspectief van de aërostatische proefnemingen te bekijken zal de volgende toelichting niet overbodig zijn.

Pas een jaar tevoor (5 juni 1783) hadden de gebroeders Montgolfier de eerste ballon met verwarmde lucht opgelaten. Op 19 september lieten zij een ballon van hun type opgaan met een schaap, een eend en een haan. Lodewijk XVI stelde veel belang in hun proefnemingen en toonde zich bereid twee gevangenen af te staan voor een experiment met een derde ballon. Pilâtre de Rozier bekwam dan echter de toelating om, samen met de markies d'Arlandes, de lucht in te gaan. Deze mannen volbrachten de eerste luchtreis in de historie bij Parijs (Bois de Boulogne) op 21 november 1783.

Terzeldertijd experimenteerde professor Charles te Parijs met een waterstof-ballon (charlière), terwijl een paar Leuvense professoren

(1) Deze inleiding is een samenvatting van een uitvoeriger kroniek van de proeven met luchtballons in Vlaanderen die voor een later nummer voorbehouden wordt. — De studie van P. Verhaegen, *Les premiers ballons en Belgique* (Annales de la Soc. Royale d'archéologie de Bruxelles; overdruk uit t. XIII, 1899) is zeer onvolledig.

(2) A. Diegerick, *Essai de bibliographie yproise*, Ieper, 1873-81, nr. 1479.

(o.m. Thysbaert en Minkeliers) de toepassing van steenkoolgas onderzochten. De proefnemingen van deze geleerden, gesteund door de hertog van Arenberg (park van Heverlee), zijn feitelijk de enige wetenschappelijke bijdrage van de Nederlanden geweest op het gebied van de aërostatica.

De proefnemingen te Gent in december 1783 en in april 1784 (Eggermont), te Antwerpen in januari 1784 (Van der Smissen en Wolschot), te Aalst op 21 maart 1784 (raadspensionaris d'Hoop), te Oudenaarde (1 aug.), waren niets meer dan een nadoenerij van de geruchtmakende Franse proefnemingen. Zo ook de demonstratie in mei 1784 te Gent, waar men de ballon een hond in een schuitje zou meegeven; na veel vergeefse pogingen werd de hond vervangen door een duif die met het hulsel ongedeerd neerkwam te Parike bij Geeraardsbergen.

Ook de bovengemelde westvlaamse proefnemingen misten elke wetenschappelijke originaliteit.

De eerste luchtvaarder die het luchtruim der Nederlanden zou ingaan was de beroemde Fransman Blanchard, de uitvinder van het valschermscherm, die op zijn europese toernee in november 1785 te Gent en in mei 1786 te Brussel spectaculaire opstijgingen uitvoerde. Vlaanderen heeft in de eeuw van Montgolfier geen van zijn zonen de lucht ingezonden. Ook niet in eigen luchtruim.

De ballon-experimenten te Wakken vallen in de tijd dat de locale Catharinisten hun hoogste rederijkerstriomfen vierden. De ziel van de letterkundige bloeitijd was de bekende glorie van Wakken, de dichter Pieter-Joost de Borchgrave (1758-1819).

Uit het volgende blijkt dat de jonge en begaafde Wakkense dichter — hij was dan 26 — een open geest was die, trouw aan eigen aard en taal, de arcadische sfeer van zijn landelijk milieu met de europese stroming van zijn tijd — de Verlichting! — wist te verzoenen⁽³⁾.

Op Halfoogst 1784 werd te Wakken de eerste luchtbol opgelaten door « eenige Natuer-kund-minnende Dorpelingen ». De bol — een primitieve montgolfière — was vervaardigd uit wit zijdepapier en « gevold met Locht, getrokken uit het achtste van een Schoof of Bondel terwe Stroy »; het toestel had een doorsnede van 5 voet (ca. 1,50 m). De oplating gebeurde « in den Hof van Joffrouw vanden Poel » na de vespers om 4 uur. De ballon viel een uur later neer tussen Desselgem en Deerlijk.

Dit eerste succes spoorde de « Vereenigde Dorpelingen » aan tot het construeren van een vijfmaal grotere ballon (ca. 7,50 m doorsnede) wiens zijdepapieren flank werd « vereerlykt met het wapen van hun Dorp ». De oplating werd gesteld op de tweede kermisdag (6 sept.).

Deze statige kermisbol werd echter een mislukking. P. J. de Borchgrave zond een brief naar de Vlaemschen Indicateur van

(3) Over de Borchgrave als dichter zie de studie van Dr. G. De-groote in *De Gulden Passer* N.R. 23 (1945), p. 149-158.

Gent waarin hij de tegenslagen van de « konstminnende Dorpelingen » van Wakken als volgt uiteenzet ⁽⁴⁾.

De grote papieren ballon was met een touw bevestigd aan twee palen tussen « een theateragtige Stelling ». Bij het vullen met verwarmde lucht bleek de bol zich verder uit te zetten dan berekend was. Inderhaast werd de « stelling » afgebroken, de ballon kreeg daarbij scheuren die hem voor die dag buiten gebruik stelden. De toegestroomde menigte trachtte men dan te paaien met de oplating van een kleine ballon van 4 voet diameter. Toen dit bolletje een twintigtal meter boven de kerktoeren gestegen was vatte het vuur « door het bewegen der Brandstoffe, die door den overvloed van het Volk en groote haeste niet wel was vast gemaakt ».

's Anderendaags was de grote ballon hersteld. Ditmaal zou men het klaarspelen zonder « stelling ». Door een « valsch geroep » werd de bol te vroeg van de touw afgeknipt en viel geschonden ineen. De kermisvreugd was uit. En de Borchgrave troostte zijn beproefde gildevrienden Catharinisten met het volgende gedicht dat in de Vlaemsche Indicateur van 1784 werd opgenomen en hem een originele plaats in de vlaamse luchtvaart-poëzie verzekert ⁽⁵⁾.

Gedicht van P. J. de Borchgrave

Op de voorenstaende vergeefsche Proeven

Treurt Konstgenooten treurt, met onze Wackenaeren
Terwyl' hun Konst en vlyt
En zweet en moeylykheyd,
Geslagt om *Montgolfier* ten naesten t'evenaeren
In 't klieven van de Locht,
Vergeefs is uytgevrocht.

Den Bal, door hun bereyd, tot klieving van de Wolken,
Heeft aen elk een betoond,
Dat hem een drift bewoond,
Om in de Kermis-vreugd te blyven by de Volken,
En zoo in vroeylykheyd
Te slyten diën tyd.

Hy scheen te zeer met lust en aerdsche min bevangen,
Zoo men oogblyklyk zag,
Om op dus eenen dag
Langst 't spoor van Phaëton te stueren zyne gangen,
Zoo dat hy by de jeugd
Nam deel in hunne vreugd.

(4) Vlaemschen Indicateur 12, 1784, Bijvoegsel nr. 8. — De Borchgrave correspondeerde een hele tijd met de redactie van dit Gentse blad; zie o.m. Biekorf 1954, 106-108.

(5) Vlaemschen Indicateur 12, 1784, p. 192. — Dit gedicht van de Borchgrave werd niet in zijn verzamelde Gedichten (ed. 1861) opgenomen.

Den Bal heeft om zyn Vreugd, de vreugd der Wackenaeren
Niet weynig wederstaen ;
Maer 't wyll' die is gedaen
Zal hy met t'aller eerst gaen door de Wolken vaeren
Door kracht van Locht en Vier
Tot glans van Montgolfier.

Montgolfische Dagen te Middelburg in Vlaanderen

De kroniek van de jaren 1785-86 wordt beheerst door de lucht-reizen van Blanchard. In januari 1785 overvloog hij het Kanaal en landde te Guines bij Boulogne. Dan volgden zijn opstijgingen te 's Gravenhage, Rijsel, Frankfort. Gent zag hem op 19 november opgaan van het Bijloke-plein en bereidde hem, na zijn landing bij Stoppeldijk, een triomfantelijk onthaal. Een expositie van luchtvaartmateriaal in het Gravensteen bekroonde er de feestelijkheden. In juni 1786 kwam Brussel aan de beurt met de bijzondere attractie van een valscherm (met schaap) dat door de bewonderde aëronaut werd neergelaten.

Op dit hoogtepunt in de geschiedenis van de eerste luchtvaart valt het gedenkwaardige optreden te Middelburg-in-Vlaanderen van Petrus-Francies Van Hollebeke, factor ofte dichtmeester van de rederijderskamer *De Veldelingen* met kenspreuk: « Wetenschap baert Luister ». Zijn persoonlijke leus was: « Liefde overwint alle harten ».

Van Hollebeke was ook lid van de locale St.-Sebastiaansgilde. De Middelburgse handboogschutters wisten zich op de prijskampen, o.m. te Eeklo, te onderscheiden en werden bij deze gelegenheden door Van Hollebeke met huldedichten bedacht. Doch kunst baart ook nijd. Op een handboog-wedstrijd te Eeklo op 11 juni 1780 was een bewisting ontstaan tussen de gilden van Middelburg en St.-Kruis-bij-Brugge inzake de toekenning van de gouden gedenkpenning. Het proces kwam voor de Raad van Vlaanderen en klom vandaar op naar de Hoge Raad van Mechelen die, na vijf jaar betoog en tegenbetoog, Middelburg in 't gelijk stelde (6).

De viering van zo'n zegepraal duldde geen uitstel. In de volle winter, op 20 januari 1786, kwamen de schutters en de rethoricijen bijeen in het « ridderlijk Gildenhof » op de Grote Markt. Daar werden, in 't bijzijn van pastoor en kapittelheren van de St.-Pieterskerk, onder toejuiching « van duizende Aenschouwers, en het geluyd van slaende Trommels, vliegende Vaendels en zwaeyende Standaerden... ontelbare Lof-regelen » voorgelezen.

(6) P. F. Van Hollebeke maakte in 1785 een huldedicht ter ere van de St.-Sebastiaansgilde: een rijk versierd stuk calligrafie dat in de pastorie van Middelburg bewaard wordt. Hij was ook lid van de Kamer van de Drie Santinnen te Brugge. Over hem handelt K. Verscheide, *Geschiedenis van Middelburg, Brugge, 1867*, p. 207-209.

Daarna liet « de zeer ieverige Mede-broeder Petrus-Francies van Hollebeke opgaen een Luchtbol, vervaerdigd en samen gesteld uyt Olijfkouleur-Zyden-papier, aen welken van boven vast was, by middel van een Zyden-lint, een kleyne zwaeyende Vlagge, waer op gedrukt stond deze zes volgende Vaerzen :

Heeft Dedalus' verwaenden Zoon,
Als ook den trotsen Phaëton
Tot zyn'er schand omhoog gevlogen,
Ik vlieg tot luyster, Eer en Lof
Van't Middelburgsche Ridders-hof
Door 't zwerck van Locht en Hemel-bogen. »

De ballon, opgelaten te 3 uur, steeg na enige aarzeling recht omhoog en koos de richting van Middelburg in Zeeland. Niet meer dan een vijftal minuten bleef hij in het gezicht « hoe zeer hy met verscheyde Zienbuyzen op den Kerkthoren werd achtervolgt... ». De gildebroeders loofden een beloning uit aan degene die een overblijfsel van de bol, voorzien van de handtekening van een plaatselijke ambtenaar, zou terugbrengen. Dezelfde dag beschreven zij een groot « Gaai- en Vogelfeest », te houden in de zomer op 28 juni. Op deze kermisdag zou « den natuerkundigen en schranderen » Van Hollebeke nogmaals een luchtbol laten opgaan. Zijn kunst ging hij intussen beoefenen te Sluis waar hij, op 8 maart, in de hof van de gouverneur, een papieren ballon de lucht inzond (7).

Op 28 juni was de derde ballon van Van Hollebeke dan het grote kermisnummer.

Wat de technische zijde van de « aërostatieke Konst » te Middelburg betreft, moge men opmerken dat Van Hollebeke, in deze zomer van 1786, nog werkte met een papieren montgolfière uit de kleutertijd van het vak. Zijn verdienste ligt niet in enig wetenschappelijk besef, doch in de vlijt waarmede hij de ballon, in een tooi van kleur en rijm, in het volksvermaak wist in te burgeren.

Middelburg was op die dag dan te klein : de menigte overdekte er wallen en vestingen, vulde de vensters, lag op de daken en deze « Veelheyd der Volkeren » scheen nog toe te nemen toen « den gemelden Heer Van Hollebeke op den daertoe bereyden Theater met zynen sierlyken Luchtbol verscheen ».

De bol, weerom vervaardigd uit olijfkleurig papier, vertoonde nu aan zijn oppervlakte een indeling in vijf vakken : vier daarvan waren versierd met verzen in calligrafie. Linten, vlaggen en strikken voltooiden de opschik. Opgetogen lazen de toeschouwers de volgende rijmen ; het eerste vak droeg een afbeelding van de Nederlandse Leeuw.

(7) Vlaemschen Indicateur 15, 1786, p. 69-70. En verder p. 127-128 en p. 381.

1

Den Nederlandschen Leeuw verheft zich in de Wolken
Door Kunst en Wetenschap van zijn verliefde Volken.

2

Gae, gae maer uyt ons oog,
Door Wolk en Hemel-boog,
Tot Eer der Ridder-Schaeren :
En keerd niet meer weerom,
Verbreyd den glans en ro'm
Der Middelburgenaeren.

3

'k Verbreyde door myn vlugt alom
Den onvolzongen glans en ro'm
Van Neerlands wakk're Ridderschaeren,
Die by de Middelburgenaeren
Hun oeffenen in 't Vogelveld,
Waer dat men zweet met prys vergeld.

4

Heeft Vader Cats in vroeger tijden,
Eens een papieren kind gemaekt
Om zynen luyster te verbreyden,
In weerwil van die Kunste laekt ;
Ik ben ook uyt Papier gebooren,
Op dat men door mijn vlugt zou hooren
Wat Gilden in ons Vogel-Veld
De Vogels hebben opgesteld.

Het vijfde vak droeg de namen van de mededingende schuttersgilden.

De toeschouwers kregen tijd genoeg en te veel om de rijmen van Van Hollebeke van buiten te leren. De wind zat slecht en de ballon, die te 3 uur zou opvliegen, werd eerst om half zeven opgelaten. Hij steeg lijnrecht « tot een verbaezende hoogte en voldeed enige minuten het oog der Aenschouwers ». Toen barstte het gejuich en geroep van het volk los : « Leve den tweeden Montgolfier, d'Heer van Hollebeke ».

Duurzamer dan alle toejuichingen was het « konstig gedenkteecken », een gedicht, dat Van Hollebeke van een Brugs kunstbroeder der H. Geestkamer voor zijn eerste ballon had mogen in ontvangst nemen. De kenspreuk van deze dichter was « Myd altyd Nyd ». Bovenaan de vijf strofen prijkte het motto : « Hy zweet om den Luyster zyner Medebroederen te vereeuwigen. Horatius ». De inhoud komt hierop neer : Gij hebt de zegepraal der prinselijke ridders (= schutters) niet alleen in uw stad Middelburg doen toejuichen « maer door een Zyden-Bal

Hebt gy dien uytghespreyd door 't zwerk van Locht en Wolken
En dus bekend gemaekt by d'onbekende Volken. »

Merkwaardiger dan de inhoud is de titel van dit hooggestemde stuk die luidt als volgt :

EER ZUYL. — Opgerecht ter geheugenesse van den willigen en wel te recht roemens-waerdigen Dicht- en Natuerkundigen Arbeyd, geslachtofferd door den schranderen Heer Petrus-Frans van Hollebeke, den 20. des Jaers 1786 tot prael en luyster van het aloud vry Prinselyk Gilde van den Roomschen Ridder en Heyligen Martelaer Sebastiaan, onderhouden met den Handboog binnen de voortyds bloeyende en alom beruchte Koopvaerdy Stad en Graefschap van Middelburg in Vlaenderen.

Over dit gevierde vertoon van de rederijker-ballonist hing helaas een donkere wolk. Deze was opgestegen uit de kanselarij van de Keizerlijke en Koninklijke Geheime Raad te Brussel. Op 26 mei was de volgende ordonnantie uitgegaan « rakende de Ballons ofte Locht-tuygen met vuer, genoemd Montgolfiers ».

« Syne Majesteyt hebbende in aendagt genomen het perykel van het vuer aen het welk soo de Huysen en andere Gebouwen van de Steden en van het Plat-land, als de Aerd-vruchten onderhevig syn door den val der Ballons ofte Locht-ballen, aen de welke wordt vast-gemaekt een Confoor met vuer ofte andere brandende materien... verbied absolutelyk aen alle Persoonen... te maeken en te laeten opgaen Ballons ofte Locht-tuygen met vuer ofte met andere brandende materien, op pene van eene amende van vyf hondert guldens, en van daer-en-boven in te staen voor alle schaede de welke door den val van diegelyke Ballons ofte Locht-ballen soude konnen veroorsaekt syn geweest » (8).

Gelukkig voor het feestvierende Middelburg werd deze ordonnantie eerst op 10 juni in het consistorie van de Raad van Vlaenderen gepubliceerd. Het sinds maanden voorbereid gildefeest van 28 juni kon het glanspunt van de luchtballon, dank zij de accommodatie van de plaatselijke overheid, nog in extremis op zijn vooruitstrevend programma behouden.

In de letteren van onze Pruikentijd heeft de luchtbol niet zijn volle maat gekregen (9). Nauwelijks was hij tot het kermis- en gildeleven doorgedrongen, of een politiereglement kwam het spel met zijdepapier en vuur stopzetten. Een dichtader, die vooral bij « redenrijke Dorpelingen en Veldelingen » beloofde overvloedig te zijn, werd zonder pardon afgesneden. En een tweede kans werd niet meer geboden. Toen de ballon — ditmaal de grote en met acrobatische piloten bemande gasballon — omstreeks 1850 weer in het kermisleven doordrong, vond hij te lande weinig of geen verenigde rederijkers meer om hem met rijmregelen te omhangen.

A. VIAENE

(8) Zesden Placcaert-Boek van Vlaenderen, Gent, 1786, p. 1919.

(9) In de Franse literatuur hebben Jenner, Franklin, Buffon en Cuvier gezamenlijk niet zoveel oden geïnspireerd als Montgolfier alleen; zie C. A. Fusil, *La poésie scientifique de 1750 à nos jours*, Parijs, 1917, p. 53. — Reeds voor het jaar 1784 verschenen te Parijs een half dozijn ballon-almanakken (*A. des Globes*, *A. des Ballons*, *Le Siècle des Globes*, *Amour dans le Globe*, *Almanach Volant*): J. Grand-Carteret, *Les almanachs français*, Parijs, 1896, nrs. 759, 764, 781, 786, 787.